

SLOVENAČKI XX Vladimir Petrović XX VEK

PORTRETI
ZNAMENITIH
SLOVENAČA,
JEDNOG ZLOČINCA
I ZMAJA

AKADEMSKA KNJIGA
NOVI SAD

SADRŽAJ

Istorija jednog veka	7
(umesto uvodne reči)	

PORTRETI ZNAMENITIH SLOVENACA, JEDNOG ZLOČINCA I ZMAJA

Davorin Jenko (1835–1914) Autor srpske, slovenačke i nesuđene crnogorske himne	11
Ivan Cankar (1876–1918) Pisac na strani potlačenih i socijaldemokrata	27
Ivan Tavčar (1851–1923) Kajžarov sin, slovenački klasik, gradonačelnik Ljubljane i biciklista	47
Ivan Hribar (1851–1941) Legendarni gradonačelnik Ljubljane koji je sa jugoslovenskom zastavom pošao u smrt	61
Odilo Globočnik (1904–1945) Nacista slovenskog porekla odgovoran za smrt dva miliona ljudi	77

Alma Karlin (1889–1950) Svetska putnica, partizanka i teozofkinja	107
Vladimir Vauhnik (1896–1955) Vojni ataše Ive Andrića i vođa jedne od najvećih obaveštajnih organizacija u Jugoslaviji	131
Jaka Avšič (1896–1978) Solunski dobrovoljac, četnički komandant Slovenije i partizanski general	159
Franja Bojc Bidovec (1913–1985) Upravnica jedne od najvećih partizanskih bolnica	179
Vitomil Zupan (1914–1987) Erotoman, bokser, mornar i partizan, robijaš i bestseller pisac	197
Boris Pahor (1913–2022) Najstariji evropski pisac i svedok jednog veka	213
Marko Breclj (1951–2022) Cinični trubadur i meki terorista	233
Ljubljanski zmaj	249
Izrazi zahvalnosti	255
Izvori fotografija	257

VITOMIL ZUPAN

Erotoman, bokser, mornar i partizan,
robijaš i bestseler pisac

U leto 1948, nakon Rezolucije Informbiroa, sovjetske jedinice nalaze se na granicama Jugoslavije. U brojnim oružanim incidentima na istočnim granicama zemlje – od 1. jula 1948. do 1. septembra 1949. godine registrovano ih je 219, da bi ih u sledeće tri godine bilo izbrojano preko 5.000 – ginu vojnici i graničari. Ali ne samo oni. Prilikom pokušaja bega u Rumuniju sa generalima Vladom Dapčevićem i Brankom Petričevićem, 12. avgusta 1948. ubijen je general-pukovnik Arso Jovanović, prvi načelnik Generalštaba Jugoslovenske armije. Kako se u tom trenutku činilo, od novog rata Jugoslaviju nisu delili dani već minuti. Staljin zahteva bezuslovni odlazak Josipa Broza Tita sa vlasti, što Titu, naravno, ne pada na pamet.

U toj danas nezamislivoj pometnji slovenački partijski funkcioner Lado Kozak žrtva je krajnje neslane šale. Ili *prenka*, da se izrazimo modernije. Kasno uveče 29. avgusta 1948. on telefonom dobija informaciju da je švajcarski radio upravo javio da je Tito podneo ostavku. Da sve bude još gore pobri- nuo se poslovični gospodin slučaj. U gostima kod Lade Kozaka te večeri nalazio se Josip Vidmar, predsednik Prezidijuma NR Slovenije. Istog trenutka uzbunjeno je kompletno slovenačko partijsko rukovodstvo. Nakon demantija koji je stigao iz Beograda slučaj preuzima OZNA sa naređenjem iz centrale da *prenkeri* odmah moraju biti pronađeni i kažnjeni.

Nepuna dva dana potom, uhapšena su tri muškarca na čelu sa Vitomilom Zupanom. Suđenje je bilo ništa manje ekspresno. Već početkom 1949. Zupan je osuđen na 18 godina robije, zahvaljujući kojoj će dobrim delom postati bestseler pisac i klasik moderne slovenačke književnosti.

Detinjstvo, dečaštvo, mladost i prvo ubistvo

Vitomil Zupan je rođen u Ljubljani 18. januara 1914. godine. Oca neće upamtiti. Ivan Zupan, Vitomilov otac, poručnik u austrougarskoj vojsci, odmah po izbijanju Prvog svetskog rata upućen je u Bosnu. Kasnije odlazi na Istočni front, gde gine u Besarabiji 1916. godine.

Nedugo nakon muževljeve smrti, Vitomilova majka Ivanka, učiteljica u osnovnoj školi, preudaje se za Adolfa Robidu, profesora nemačkog jezika, poliglotu, prevodioca i pozorišnog kritičara. Očuh prepoznaje Vitomilov talenat i podučava ga jezicima. Zupan je kasnije govorio da ga je očuh učio nemačkom, engleskom, francuskom, italijanskom, ruskom, starogrčkom, čak i osnovama kineskog jezika.

Podstrek je bila i jedna od najvećih biblioteka u gradu. Robida je bio pasionirani bibliofil koji je sakupio nekoliko hiljada knjiga na desetinama različitih jezika, koje se danas čuvaju u Slovenačkoj akademiji nauka i umetnosti. Zupanov očuh je veoma blizak sa slovenačkom intelektualnom i kulturnom elitom, a ostalo je upamćeno da je čest gost u porodičnoj kući bio Ivan Cankar.

Ipak, knjige i život u porodici prosvetnih radnika Zupanu nisu dovoljni. Iako tokom školovanja pokazuje veliki literarni talenat, čini se da mu je privlačniji svet ulice. Priče i pesme skriva od drugova plašeći se da će ga posmatrati kao slabića.

Upravo zbog toga se posvećuje sportu. Planinari, skija, pliva, čak i ostvaruje lep uspeh u boksu. Ali ni to ne vredi.

Sa osamnaest godina postaje ubica. Želeći da se dokaže pred društvom, 9. maja 1932. Zupan dolazi sa revolverom u goste kod svoje prijateljice Vande Horvat, gde je i njegov dobar prijatelj Fedor Senekovič. Iako su ga prijatelji upozoravali

da to ne radi, Zupan otpočinje smrtonosni ruski rulet, govoreći da u prve tri komore u bubnju revolvera nema metaka. Pištolj je prvo uperio u sebe i opalio. Sve je bilo u redu. Sledeći na redu je bio Zupanov prijatelj Fedor Senekovič. Zupan nišani u njega i povlači obarač. Druga komora u bubnju revolvera ipak nije bila prazna. Fedor je na mestu ostao mrtav.

Iako je sudski veštak za oružje tvrdio da su meci namerno postavljeni tako da izazovu Fedorevu smrt, sud je ipak prihvatio Zupanovu odbranu da je u pitanju nesrećan slučaj. Osuđen je na trideset dana zatvora i tri godine uslovno zbog nemarnog držanja oružja, ali i na izbacivanje iz svih jugoslovenskih škola na godinu dana. Ovaj slučaj udarna je tema slovenačkih novina, a tadašnji list *Jutro* piše o Zupanovoj sadističkoj prirodi, krajnje nepristojnom ponašanju tokom suđenja, ali i odsustvu empatije prema prijatelju kog je ubio. Ljubljanom su kolale priče da je Zupanova majka preko svojih veza uspela da izdejstvuje ovako blagu presudu.

Mornar, moler, instruktor skijanja i partizan

Nakon odsluženih trideset dana zatvora Zupan beži iz Ljubljane. Kako opisuje u memoarskoj knjizi *Apokalipsa svakodnevice*, prvo stiže do hrvatskog gradića Sušak i ukrcava se na jedan brod kao slepi putnik. Nakon nekoliko dana posada ga pronalazi, ali ga zadržava na brodu i daje mu posao ložača kotlova. Bilo je dovoljno samo nekoliko sedmica da napreduje i da postane mali od palube. Nakon višemesečnog putovanja Mediteranom i Bliskim istokom, iskrcava se u Marseju. Lučki grad mu pruža prvo uranjanje u potpunu seksualnu slobodu, a izdržava se kao moler i postavljač gromobrana.

Ipak, vraća se u zemlju, najverovatnije zbog majčinog pritiska. U Ljubljani stiže u junu 1933. Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije dopušta mu da završi gimnaziju, a na majčino insistiranje upisuje studije građevine na Univerzitetu u Ljubljani.

Ni ovog puta školovanje ne ide lako, Zupanu su opet mnogo draže avanture. Postaje aktivni član Slovenačkog sportskog saveza i profesionalni bokser, a zatim i instruktor skijanja. Skoro godinu dana je proveo u Sarajevu radeći kao instruktor skijanja za turiste na Jahorini. Putuje po Evropi, najviše po Francuskoj. Živi krajnje boemski, često menjajući seksualne partnerke, neki govore – i partnere.

Uz to, opsežno izučava psihološku literaturu tražeći uzrok svom nekonvencionalnom ponašanju, najviše izraženom u sadomazohizmu. Kako sam svedoči u memoarima, ubilačku prirodu nikada nije uspeo da u potpunosti ukroti. Tokom jednog bokerskog meča pred Drugi svetski rat u Francuskoj, gotovo je usmrtio suparnika afričkog porekla i samo zahvaljujući prisebnosti sudije i publike izbegnuto je da još jednom nekog

ubije. Uz sve to, stiže i da položi sve ispite na Građevinskom fakultetu, ali ne i da diplomira. Dolazi novi rat.

Između dva rata

Odmah nakon napada sila Osovine na Jugoslaviju u aprilu 1941. prijavljuje se kao dobrovoljac u jugoslovensku vojsku. U borbama nije učestvovao, a njegov odred je brzo raspušten. Ostaje u Ljubljani, gde krajem godine stupa u kontakt sa pripadnicima Osvobodilne fronte Slovenije. Kao ilegalac u gradu provodi nekoliko meseci.

U leto 1942. uhapšen je u jednoj od italijanskih racija i sproveden u koncentracioni logor Gonars u italijanskoj Fruliji, namenjen najvećim delom za antifašističke slovenačke pobunjenike i intelektualce. Tokom postojanja ovog logora hiljade ljudi u njemu je bestijalno mučeno, a nekoliko stotina je umoreno glađu i torturama.

Zupan u logoru provodi više od godinu dana, sve do italijanske kapitulacije. Nakon vesti o kapitulaciji u septembru 1943. italijanski stražari su napustili logor, a zatočnici su postali slobodni ljudi. Zupan odlazi u partizane, na slobodnu teritoriju u gradić Črnomelj. Dobija zaduženje u Radiju Osvobodilna fronta i u partizanskom pozorištu. Piše pozorišne komade, kao i skečeve za radio-program.

Vitomil Zupan u partizanima

Svoj boravak u partizanima nije posmatrao kao sasvim svetlu stvar. Revoluciju je video samo kao „legalizovan oblik zločina“ kojim čovek daje nekakvo moralno opravdanje ubilačkim instinktima. Nije bio oduševljen ni slovenačkim

partizanstvom, a tek ne slovenačkom istorijom žaleći se da „Slovenci nikada nisu imali nijednog pravog nitkova, a istorija se stvara samo od zločinca“. Zupan izgleda nije bio upoznat sa likom i delom Odila Globočnika.

O toj raspolučenosti pisao je u romanu *Menuet za gitaru*: „A kome pripada onaj ko je protiv okupatora i protiv kvislinga, a nije hrišćanin, ne gaji posebne simpatije niti prema Englezima, niti prema Amerikancima, ni prema Rusima, niti prema staroj Jugoslaviji, niti prema kralju – ali ni prema jednopartijskom rukovodstvu? Kome pripada? Najbolje da pođe u bolnicu. Jer ionako nema gde da ide.“

Do kraja života ostao je izuzetno kritičan prema komunizmu. Koliko su ovo bili stvarno Zupanovi stavovi a koliko pokušaji da se skandalizuje jugoslovenska javnost, ostalo je pitanje do danas.

Ugledni pisac i državni neprijatelj

Sve do kraja rata Zupan će ostati na slobodnoj teritoriji zaposlen na Radiju Osvobodilna fronta. Nepuna četiri dana pred konačni poraz nacista, 5. maja 1945, Alenka Tepina, partizanka i spikerka na radiju izvršila je samoubistvo. Kako savremenici govore, bila je zaljubljena u Zupana. Po jednim, on je jedno vreme proveo u vezi sa Alenkom, ali ju je odbacio zbog druge žene.

Nakon završenog rata Zupan postaje urednik na Radio Ljubljani, a status učesnika u narodnooslobodilačkoj borbi otvara mu sva vrata postrevolucionarnog sveta. Njegovi komadi napisani za vreme rata postavljaju se na brojne scene, a vrhunac je Prešernova nagrada koju dobija 1947. za dramu *Rođenje u oluji*. Objavljuje i dve knjige kratke proze sa ratnom

tematikom. Slovenačka kritika ga smatra za najperspektivnijeg slovenačkog pisca mlađe generacije.

*Članovi Radija Osvobodilna fronta
(Vitomil Zupan prvi zdesna, Alenka Tepina druga zdesna)*

Stupa u brak sa Nikolajom Dolenc, sa kojom će dobiti dva sina, Dima i Martela. Ipak, ni brak ni književni uspeh ga nisu smirili. Zameriće se OZNI kafanskim pričama da radi kao njihov doušnik. Da li je to zaista bila istina, ostaje predmet spekulacija. Svojim krajnje nekonvencionalnim ponašanjem, pre svega ismevanjem tadašnjih visokorangiranih političara, ali i zverskim opijanjima koja su pratili brojni skandali, sve više izaziva nezadovoljstvo slovenačke vlasti.

Vrhunac dolazi nakon rezolucije Informbiroa. Krajnje opasna šala u leto 1948. dovodi do hapšenja družine pijanaca na čijem čelu je bio Zupan. Sproveden je u zatvor, gde će provesti narednih nekoliko meseci tokom istražnog postupka.

Suđenje i robija

Krajem februara 1949. optužen je za niz krivičnih dela. Prvi deo optužnice ga je teretio za prekršaje javnog morala. Zupan je optužen za „neuobičajene seksualne prakse“ i širenje pornografske literature, ali i za pokušaje ubistva i silovanja. Pripisana mu je i odgovornost za samoubistvo Alenke Tepin. Po sudskom svedočenju jednog kolege sa radija, Zupan je izazvao Alenkinu smrt višemesečnom psihičkom torturom koja je rezultirala tragedijom. Drugi deo optužnice sadrži Zupanove presteupe prema novoj vlasti. Optužen je za ismevanje narodnooslobodilačke borbe, crtanje karikatura tadašnjeg rukovodstva i pisanje satiričnih pesama na njihov račun. Treći deo optužnice odnosio se na pretnje unutrašnjoj i spoljnoj bezbednosti države širenjem poverljivih naredbi i neproverenih vesti.

Sud je prihvatio sve tačke optužnice sem jedne (u pitanju je bio navodni Zupanov pokušaj ubistva prijatelja u alkoholisanom stanju) i osudio ga na deset godina robije, iako su dokazi bili gotovo nepostojeći, a dobar deo optužnice nije ni mogao biti prihvaćen jer „moralni“ prestupi za koje je optužen nisu postojali u krivičnom zakoniku. Zupan se na presudu žalio, kao i tužilaštvo. Vrhovni sud NR Slovenije je u apelacionom postupku bio još nemilosrdniji. Zupanu je u aprilu 1949. kazna povećana na 18 godina robije, i to najviše zbog nepoštovanja suda tokom postupka.

Nakon presude prebačen je na izdržavanje kazne u mariborski zatvor. Tu će provesti naredne dve godine. Od 1950. kaznu izdržava u zatvoru u Novom Mestu.

Zatvorsko iskustvo Zupan će docnije opisati u romanu *Levitani*, sa osvrtom na svet elementarnih ljudskih poriva, životnih i seksualnih, koji ne nestaju ni na robiji. Ovaj roman,

pored ostalog, donosi jednu od prvih eksplicitnih predstava gej seksualnosti u južnoslovenskim književnostima.

Stravični uslovi na robiji trajno će narušiti Zupanovo zdravlje. Kako je delio ćeliju sa obolelima od tuberkuloze, vrlo brzo se inficirao ovom bolešću. Na to će se nadovezati dijabetes koji je dobio u zatvoru. Početkom 1951, na samoj granici smrti, prebačen je u bolnicu. Kako su lekari smatrali da mu nema spasa, vraćen je u zatvor da tamo umre.

Tek na urgenciju Zupanove majke, koja je stupila u kontakt sa slovenačkim partijskim rukovodstvom, odobreno je da ga u zatvoru leči čuveni pulmolog Josip Otahal, Zupanov prijatelj iz mladosti. Operacija pluća izvedena je u vojnoj bolnici, da bi odmah posle nje Zupana na nosilima vratili u ćeliju.

Život posle zatvora

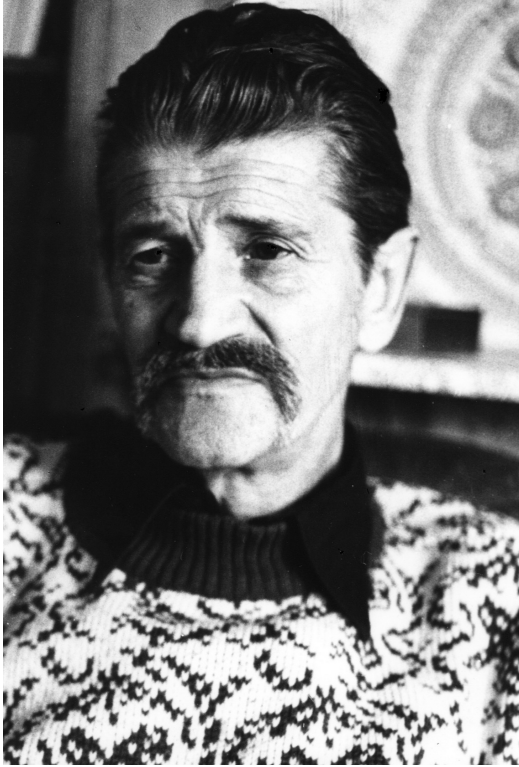
Zupan je sa robije zbog narušenog zdravlja pušten u novembru 1954. Odlazi prvo u Tuzlu, gde će provesti pola godine na bolničkom lečenju i rehabilitaciji. Nakon oporavka vraća se u Ljubljano. Kako ne uspeva da pronađe bilo kakav posao u kulturnim institucijama, odlučuje da završi predratne studije građevine misleći da će u ovoj branši lakše pronaći posao.

Objavljivanje pod pravim imenom mu je zabranjeno, pa će u novinama priče i pesme potpisivati pod pseudonimima Ris, Van Klas i Langus. Izdržava se delom kao fizički radnik, a tokom šezdesetih godina aktivno se uključuje u rad Bokser-skog društva Slovenije.

Tek početkom šezdesetih otvaraju mu se vrata kulturnih institucija. Napisao je preko 50 filmskih scenarija, pozorišnih i radio drama, od kojih je realizovano njih desetak.

Najveći uspeh je doživeo film *Doviđenja u sledećem ratu*, koji je po Zupanovom romanu *Menuet za gitaru* 1980. režirao

Živojin Pavlović. Priča o bivšem slovenačkom partizanu i nemačkom vojniku koji se sećaju svojih ratnih dana maestralna je pripovest o ratnom haosu i ulozi intelektualaca u ludilu totalitarizma.

Zupan tokom osamdesetih

Zupan sedamdesete i početak osamdesetih godina provodi kao slobodan pisac. Iako je u čitavoj Jugoslaviji doživeo veliku književnu slavu (u ovoj deceniji je dobio dve prestižne Župančičeve nagrade), i dalje se njegova dela u kritici ne prihvataju tako lako.

